

blijvende waarde van de studie van Prof. L. Milis ligt in de oorkondenkritiek van een bewonderenswaardig aantal instellingen.

Mankevosstraat 71
B — 1860 Meise.

W. M. GRAUWEN

Een verhandeling over de vroegste geschiedenis van Cappenberg

Over weinig abdijen werden de laatste jaren zoveel grondige studies gemaakt als over Cappenberg. Een eerste merkwaardig boek werd geschreven door Herbert Grundmann ¹⁾. Daarna wijdde Dr. Gerlinde Niemeyer een lang en degelijk artikel aan de *Vitae* van Godfried van Cappenberg ²⁾ en in 1972 werd de hier besproken verhandeling aan de Keulse Universiteit verdedigd. Zij werd vrijwel onmiddellijk gepubliceerd ³⁾, wat eveneens een niet te onderschatten voordeel is dat, spijtig genoeg, aan weinig proefschriften wordt toegekend.

Een eerste deel van het werk van Manfred Petry bestaat uit een grondig diplomatisch onderzoek van de 75 twaalfde-eeuwse oorkonden van Cappenberg. Uiteraard is zulke studie moeizaam en de weergave ervan zeer technisch, doch dit voorbereidend werk is noodzakelijk om tot ernstige resultaten te kunnen komen ⁴⁾. M. Petry komt tot het besluit dat 18 van de 75 oorkonden vervalsingen zijn, dus bijna een vierde. De bewijsvoering lijkt bijzonder degelijk en men mag verwachten dat ze in grote lijnen lange tijd zal standhouden.

In een tweede deel trekt M. Petry de besluiten uit zijn oorkondenkritiek, doch biedt in feite veel meer dan enkele verbeteringen aan de twaalfde-eeuwse Cappenbergse geschiedenis. Hij behandelt tevens de stichtingsgeschiedenis van Prémontré, Floreffe, Sint-Maarten te

¹⁾ H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf und die Anfänge des Stiftes Cappenberg*, Graz, Keulen, 1959, Münstersche Forschungen 12.

²⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv*, 1967, XXIII, blz. 405-467.

³⁾ M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1972, XVIII, blz. 143-289; 1973, XIX, blz. 29-150.

⁴⁾ De verwaarlozing van het bronnenonderzoek en vooral van de kritische studie der oorkonden is ongetwijfeld de meest opvallende lacune in de premonstratenzer monasteriologie.

Laon, Varlar, Clarholz, Ilbenstadt en Arnstein an der Lahn. Vooral de juridische procedure en de aanvankelijke verhouding van deze stichtingen tegenover de bisschop komen hier ter sprake. Het voornaamste besluit van dit onderzoek is dat de eerste drie stichtingen, Prémontré, Floreffe en Cappenberg aan Norbertus en zijn volgelingen werden overgedragen en niet aan de bevoegde bisschop, zoals dat de gewoonte was. Dit gebeurde evenwel niet steeds om dezelfde reden. Bartholomeus van Laon heeft dit wellicht uit toegeeflijkheid laten gebeuren; in de twee andere gevallen lag het blijkbaar in de bedoeling van de grafelijke schenkers de bisschop uit te schakelen.

Het zou echter onbegonnen werk zijn de vele resultaten van het mooie werk van Manfred Petry hier ook maar in het kort te willen samenvatten. Voor het eerst heeft hij de oorkonden aan een globaal diplomatisch en juridisch onderzoek onderworpen en daaruit een flinke oogst aan nieuwe perspectieven gewonnen. Men kan niet zeggen dat hij de verhalende bronnen heeft verwaarloosd, maar daar lag toch niet het zwaartepunt van zijn studie. Wellicht zal het dan ook nog mogelijk zijn vanuit de gegevens van annalen en kronieken enkele kleine nuanceringen aan te brengen.

M. Petry beschouwt Bartholomeus van Laon als de stichter van Prémontré en niet Norbertus, omdat de bisschop zowel de plaats van stichting als de dotatiegoederen afstond en omdat hij zich, blijkens zijn oorkonde, als stichter voelde ⁵⁾. Het is ongetwijfeld juist dat Bartholomeus op het materiële en juridische vlak de hoofdrol heeft gespeeld bij de stichting van de abdij Prémontré, doch daaruit volgt nog niet dat Norbertus geen stichter zou mogen heten. De naam « stichter » van een klooster wordt in de bronnen toegekend aan alle personen die daar op een of andere wijze aan meewerken, zowel aan Norbertus als aan Bartholomeus, aan Godfried van Cappenberg, Godfried van Namen, enz. Wanneer Bartholomeus bij de stichting van Prémontré meer op de voorgrond treedt dan Norbertus, dan is het omdat hij er meer toe gemotiveerd was. Niet alleen handelde hij in opdracht van zijn oom, paus Calixtus II, maar bovendien wilde hij Norbertus aan zijn bisdom verbinden, terwijl bij deze laatste de

⁵⁾ M. PETRY, *a.c.*, blz. 34 : « Gründer von Prémontré ist daher nicht Norbert, sondern zumindest formal der Bischof von Laon gewesen; er hat einmal den Fundus und das Dotationsgut bereitgestellt, und er hat sich, wenn man seiner Urkunde folgt, als Initiator der Gründung verstanden. »

idee een stichting te beginnen blijkbaar op een aanvankelijke weerstand was gestoten. Bartholomeus speelde hier een rol op twee vlakken. Als bisschop bekrachtigde hij de stichting in zijn bisdom, waarbij hij aan de nieuwe stichting een meer dan gewone onafhankelijkheid verleende, doch hij zorgde daarenboven voor de materiële mogelijkheid, wat gewoonlijk door een of andere grafelijke familie werd gedaan. Ondanks deze ijverige medewerking aan de stichting wordt Bartholomeus in de bronnen niet voorgesteld als de voornaamste figuur. Hij zoekt slechts een plaats voor Norbertus, doet slechts voorstellen, doch het is Norbertus die, na heel wat aarzeling, uiteindelijk kiest en beslist.

Waar M. Petry de stichting van Sint-Maarten te Laon behandelt (blz. 37) verwachtte de lezer zich aan een belangrijke bijdrage tot de kritiek van de omstreden oorkonde van 1124. Doch de schrijver beschouwt deze oorkonde blijkbaar zonder meer als echt en vermeldt niet de twijfels die daaromtrent in de literatuur te vinden zijn ⁶⁾.

Evenals H. Grundmann en G. Niemeyer meent M. Petry dat Godfried van Cappenberg Norbertus te Keulen heeft ontmoet in 1121. We weten inderdaad dat Norbertus in 1121 te Keulen is geweest, waarschijnlijk van voor 13 oktober tot 24 november ⁷⁾. Toch is er geen enkele bron die deze ontmoeting te Keulen vermeldt, zodat ze o.i. een loutere hypothese moet blijven. M. Petry zelf meent de naam van Godfried terug te vinden onder de getuigen in de stichtings-oorkonde van Floreffe van 27 november 1121 (blz. 64 noot 111). Ook daar kan eventueel een ontmoeting tussen Godfried en Norbert hebben plaatsgevonden, zij het niet op die datum, aangezien Norbertus op 27 november niet te Floreffe kon zijn indien hij op 24 november nog te Keulen was ⁸⁾.

Wat de leiding van de eerste drie stichtingen aangaat, is M. Petry van mening dat Norbertus deze voor zichzelf heeft voorbehouden, tot hij in 1124 moest instemmen met het feit dat de bisschop van Luik aan Floreffe de vrije keuze verleende (blz. 63). Anderzijds heeft de schrijver ook opgemerkt dat Norbert de titel van proost van Cappen-

⁶⁾ W. M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden waarin Norbertus wordt genoemd*, in *Anal. Praem.*, 1975, LI, blz. 145-146, nr. 15.

⁷⁾ Aldus de hypothese voorgesteld in W. M. GRAUWEN, *Norbert et les débuts de l'abbaye de Floreffe*, in *Anal. Praem.*, 1975, LI, blz. 11-13.

⁸⁾ Zie de vorige voetnoot.

berg nooit heeft gedragen (blz. 75). Voor de oplossing van dit probleem beschikken we over de volgende feitelijke gegevens. In de eigentijdse bronnen, zowel archivalische als verhalende, draagt Norbertus nooit de naam van abt of proost van om het even welke stichting, ook niet van Prémontré⁹⁾. Men mag hem dan ook die titel niet toekennen en de abtslijsten niet met zijn naam aanvangen. Anderzijds is het duidelijk dat hij de hoogste macht uitoefende in zijn stichtingen, maar dan niet als abt of proost, maar vanuit zijn moreel gezag als stichter. Het zou eveneens verkeerd zijn hem als een eerste generaal-abt te beschouwen, aangezien die functie niet bestond en Norbertus' macht juridisch onomschreven was en zeker groter dan die van de latere generaal. Norbertus heeft zijn macht slechts zeer geleidelijk afgestaan tussen 1121 en 1128. Een eerste aanloop tot machtsoverdracht kan men zien in de aanstelling van een prior te Prémontré, die duidelijk slechts een plaatsvervangende functie had en vrijwel alle beslissingen uitstelde tot de terugkeer van Norbertus¹⁰⁾. Wellicht had hij ook in de andere stichtingen een plaatsvervanger, doch hierover ontbreken de bronnen. Het verdere verloop van deze machtsoverdracht dient hier niet opnieuw te worden beschreven. In dit verband werd misschien te weinig aandacht geschonken aan de bepalingen omtrent de vrije verkiezing in de oorkonde van Albero van Luik aan Floreffe gegeven in 1124¹¹⁾, waarop M. Petry de aandacht heeft gevestigd. Of deze bepaling de bedoelingen van Norbertus heeft doorkruist, zal moeilijk uit te maken zijn.

M. Petry brengt tenslotte een nieuwe interpretatie van de titel *filius specialis papae*, die aan Otto van Cappenberg werd toegekend. Waar G. Niemeyer meende dat deze benaming het recht gaf een

⁹⁾ Behalve in de *Vita A*, MGH., SS., XII, blz. 703 : « Fratres vero ecclesiae beatae Mariae econtra dicebant, eum non tantum archiepiscopum, sed et specialem patrem et praepositum eis usque in finem fuisse, ideoque eius corpore se debere potiri, ... » Hier wordt Norbertus strikt genomen proost van het Onze-Lieve-Vrouwenklooster genoemd, maar deze passage draagt duidelijk een polemisch karakter. De confraters van het Onze-Lieve-Vrouwenklooster voeren hier argumenten aan om te bekomen dat Norbertus in hun proosdij zou worden begraven en niet in de Domkerk.

¹⁰⁾ *Vita A*, blz. 686 : « Unde in nomine Domini silencium vobis imponimus, nec enim vos audiemus quousque revertatur pater noster Norbertus. » *Vita B*, AA.SS. I Junii, blz. 827 : « Amodo nec hunc nec alium quemquam velle audire in sermone, priusquam Pater Norbertus reverteretur ».

¹¹⁾ W. M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden* ..., blz. 144, nr. 10.

rechtstreeks beroep te doen op de H. Stoel ¹²⁾, is M. Petry van mening dat het hier een opname geldt van een afzonderlijke persoon onder de bescherming van de H. Stoel, zoals dat ook voor kloosters bestond. Wellicht kan men nog een stap verder gaan en zich afvragen of zulke benaming niet alleen maar een eretitel was zonder concrete inhoud. Het gaat hier wellicht om een vriendelijke uitdrukking ingebouwd in de meestal dorre brief- en oorkondenstijl, een vaderlijk schouderklopje uit dankbaarheid voor bewezen diensten. Ter vergelijking kan men verwijzen naar de oorkonde voor Norbertus van eind nov.-dec. 1131, gegeven te Auxerre ¹³⁾. Daar wordt Norbertus geloofd voor zijn partijkeuze ten voordele van Innocentius II. Er wordt verder onderscheid gemaakt tussen twee groepen verdienstelijke mannen. De eerste soort krijgt reeds ereambten uit dankbaarheid en om hen nog meer verknocht te maken. In deze groep was Norbertus reeds opgenomen door zijn verheffing tot aartsbisschop van Maagdenburg. Een tweede groep is nog verdienstelijker en wordt opgenomen in de kring van *familiares* van de paus. Ook Bernardus kreeg een gelijkwaardige dankbrief op 17 februari 1132 ¹⁴⁾. Deze formuleringen duiden blijkbaar evenmin als de titel *filius specialis papae* een concreet recht aan, zoniet zou dit allicht ergens uitdrukkelijk worden vermeld.

Met deze randbemerkingen is nog niets gezegd over de herschreven geschiedenis van Cappenberg zelf. De hele twaalfde-eeuwse geschiedenis van deze stichting komt hier aan bod, vooral de juridische en economische aspecten. Ook de Cappenbergse parochies en de vrouwenkloosters Wesel-Oberndorf en het Niederkloster worden behandeld. Kortom, Manfred Petry biedt hier een grondige kritische doorlichting van de oorkonden en een even grondige uitwerking van de resultaten voor de beschrijving van de vroegste geschiedenis van Cappenberg in al haar aspecten.

Mankevosstraat 71

W. M. GRAUWEN.

B — 1860 Meise.

¹²⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi* ..., blz. 423. Deze titel werd eveneens toegekend aan Gerhard van Are, proost van Sint-Cassius te Bonn (1124-1169), met een kleine variatie evenwel, nl. « filium specialem S. Ecclesiae Romanae », zie Dietrich HOEROLDT, *Das Stift St. Cassius zu Bonn*, Bonn, 1957, blz. 170.

¹³⁾ W. M. GRAUWEN, *Lijst van oorkonden*..., blz. 156, nr. 46.

¹⁴⁾ J. P. MIGNE, *P.L.*, 179, kol. 126.